

Relats nacionals i pensament crític o la possibilitat d'una existència comuna

ALFONS JIMÉNEZ

Historiador

El nacionalisme no ha deixat de guanyar pes polític des dels seus orígens al segle XVIII, tot i que brillants filòsofs n'havien pronosticat la presta defunció. Tot i els caràcters líquids de la societat actual, el nacionalisme no ha perdut gens de força, ans al contrari, tal com certifiquen els últims episodis a Kosovo, Osètia o Abjàsia.

Abans de la contemporaneïtat, expliquen Benedict Anderson, Ernest Gellner o Eric Hobsbawm, no existien ni el nacionalisme ni la nació. Cercar arrels o manejar-les, que és el que ha fet el nacionalisme, és tota una altra cosa. El nacionalisme –amb Estat o sense– tal com avui és conegut, resulta ser un artefacte construït durant la contemporaneïtat.

Resulta paradoxal que els nacionalistes sostinguin les pròpies idees, en anhels d'eternitat o, com a mínim, de gran perennitat, quan en realitat aquest corrent ideològic neix abans d'ahir. O en el segle passat que és el mateix quan l'origen es voldria que fos la nit dels temps. El nacionalisme no té privilegis d'experiència, per tant, davant d'altres corrents polítics.

En els orígens de les nacions, tot i que simplificant en excés, foren importants el mite i la sobirania de la ciutadania. Eren elements que sovint estigueren units, i en d'altres ocasions radicalment separats.

Per a que existeixi la nació, la sobirania l'havia d'ostentar la ciutadania, perquè els fills de la pàtria, els *enfants de la patrie* de la Revolució

Francesa, no podrien haver-ho estat mai estant completament exclosos de la cosa pública. En època moderna, el govern de la nació era ocupat per un reduït grup elitista, i la sobirania no era en mans del poble. Abans de la contemporaneïtat, no existeixen les nacions, sinó les monarquies –compostes o absolutes–, que tingueren modes de funcionament polític molt diferents a l'engranatge de les nacions contemporànies. La sobirania en mans de la ciutadania continua essent un component fonamental del criteri polític que defineix una nació. La voluntat d'autogovern, vista des d'aquesta perspectiva, és un element definitori de l'artefacte conceptual, cultural, social i polític anomenat nació. Aquesta associació entre nació i sobirania en mans de la ciutadania o democràcia fou tan profunda i travada durant el segle XIX, que dictadors ultranacionalistes totalitaris, com Adolf Hitler o Benito Mussolini, van haver de referir-s'hi, ja fos d'una manera o d'una altra, perquè regentaven nacions que no eren democràtiques.

Tant el feixisme com el nazisme exposaren que el cabdill era la veu del poble d'Alemanya o d'Itàlia. Hitler, en el *Mein Kampf*, va explicar que en els mítings multitudinaris sentia com l'ànima del poble es convertia en so a la gola just abans de pronunciar-se. Hitler explicitava, així, que la seva veu era la del poble alemany. Creia que representava totes i cadascuna d'aquelles persones definides com a poble alemany. N'excloïa, com se sap molt bé, a diferents races i a tots els dissidents polítics.

Els totalitarismes, moviments criminals i dictatorials, van haver de construir un relat, en el qual també van haver d'intentar justificar-se com a democràcies. Primer definiren la nació amb uns caràcters concrets que es referien a la història, els símbols, la tradició, els paisatges, per acabar afirmant que la nació era això o allò. Això comportava que la nació també tingués uns enemics ben definits i exigia dels seus fills un seguit d'accions concretes. Qui no caminava per la ruta en la direcció del líder era considerat un traïdor.

No cal dir que la “sobirania de la ciutadania”, el poder en mans d'un poble lliure, és la contradicció més absoluta amb els totalitarismes ultranacionalistes i racistes anomenats feixismes, que sovint han utilitzat el “mite” com a argumentació per aniquilar la democràcia.

Els feixismes, en definir la nació segons uns criteris molt tancats, closos i rígids, van poder afirmar, després, que el partit representava els interessos i era la veu del poble o de la nació. En aquest cas, el mite va arraconar completament la democràcia i, fins i tot, va pretendre manllevar-li el nom.

“Mite”, per la càrrega d'altres conceptes del terme –com passat, dogmatisme, unidireccionalitat o faula–, sembla una paraula prou adequada per referir-se a una ideologia que ha estat denominada, en d'altres ocasions, com a nacionalisme ètnic. Aquest tipus de corrent ideològic no està basat en la democràcia, tot i que tampoc n'ha d'estar allunyat, sinó que es fonamenta en explicitar un

seguit de categories i característiques que defineixen la nació d'una manera més o menys concreta.

Els feixismes, com hem escrit, definien la nació de forma molt precisa, ja que havia d'encaixar en el projecte totalitari que defensaven. Però hi ha molts tipus de nacionalisme ètnic, molts dels quals plenament vinculats a la democràcia.

Les nacions contemporànies van erigir-se al voltant d'una història, d'una tradició, d'uns paisatges representatius d'allò que pretenen que fos la seva globalitat, d'himnes o de commemoracions de dates claus d'un passat, en bona mesura imaginat. En aquest sentit, i al llarg de la contemporaneïtat, foren relatades i escrites infinites metàfores, unes sobre les altres, que tingueren com a conseqüència la construcció d'un gran relat nacional.

En alguns casos, la definició d'una nació, per part d'aquest relat nacionalista, recarregat de mites, fou exacta i precisa, obrint les portes d'aquesta manera a l'exclusió de tots aquells elements que no encaixessin bé dins de la història contada.

Sabino Arana, al País Basc, va menystenir la immigració arribada d'Espanya, als quals anomenava *maketos*, com ha relatat en diferents llibres Jon Juaristi. L'encaix del nouvingut en la noció de nació basca, en conseqüència, era molt difícil, perquè els nacionalistes, que estaven definint com havia de ser aquesta nació, n'excloïen bona part dels nouvinguts.

Anys abans, a Alemanya va parlar-se del *volkgeist* o esperit del poble per argumentar que el país era d'una manera i no d'una altra. Herder, que fou qui va parlar d'aquest concepte, va obrir les portes a una identificació entre nació i els fills d'aquesta nació, que per la seva condició havien d'ostentar un seguit de maneres de ser, agrupades dins de l'esperit de la nació.

Totes les nacions, amb major o menor mesura, s'anaren construint amb el devenir dels anys a partir d'elements molt diversos que construïen un relat nacional més o menys coherent.

Joan-Lluís Marfany estudia com la Lliga Regionalista va crear alguns dels paràmetres amb què avui es defineix Catalunya. La sardana, un ball empordanès, fou reconvertit en ball nacional. Jacint Verdaguer va escriure que, durant una visita a l'Empordà, trobà un grup de gent ballant en rotllana i agafats de la mà. Ballaven una sardana i era la primera vegada que Verdaguer veia com es ballava aquesta dansa. La Diada nacional o escenaris recurrents de la història de Catalunya, com 1640 o 1714, foren elaborats aleshores per transmetre un missatge polític concret. Pretengueren construir una societat civil activa a l'entorn d'una nació, definida segons un passat que fou manejat i imaginat en certa mesura.

Tal com el socialisme ha fet indiscutibles els drets dels treballadors, o el liberalisme ha consolidat els drets individuals enfront del poder estatal, el nacionalisme ha consolidat un relat nacional per a cada nació

El nacionalisme espanyol actuà de la mateixa manera i acumulà metàfores de Marcelino Menéndez Pelayo o Miguel de Unamuno entre molts altres, dels quals en parlen Santos Juliá a *Historias de las dos Españas* o José Alvarez Junco a *Mater Dolorosa*, per citar només dos il·lustres exemples.

Tal com el socialisme ha fet indiscutibles els drets dels treballadors, o el liberalisme ha consolidat els drets individuals enfront del poder estatal, el nacionalisme ha consolidat un relat nacional per a cada nació.

El nacionalisme, amb Estat o sense, i com qualsevol altra ideolo-

gia, provoca importants tensions i conflictes, quan es presenta en la versió més radical. El nacionalisme és una ideologia no només enormement poderosa i capaç de mobilitzar consciències, sinó també fortament transversal, amb capacitat per tenir presència en el si d'opcions polítiques, tant de dretes com d'esquerreres, conservadores, liberals o socialistes. A l'actualitat, amb relats nacionals plenament consolidats, els individus s'alimenten dels valors que aquests relats projecten. Des dels poders polítics i des de les institucions, amb les banderes i els himnes, amb les festes nacionals i els paisatges, fins a les tradicions o les lectures del passat, bombardegen diferents missatges al voltant d'un nucli articulador anomenat nació.

Nogensmenys, la nació requereix de la sobirania popular, de la democràcia, de la voluntat d'autogovern d'un poble per existir, perquè aquest relat nacional ha de poder mudar sempre que se'n construeixi un altre de nou. No ha de perquè fer-ho, però sempre ha de poder fer-ho. Els morts no han de dictar les voluntats de futur dels vius, i quan això succeeix, en realitat allò que hi ha és un règim dictatorial, que podria voler intentar justificar-se com a democràcia, tal com van intentar els feixismes, però que en cap cas no ho és.

Els dos principis, relat nacionalista i la sobirania popular, tingueren importància en la formació de les nacions contemporànies. Però cal ser molt rigorosos, per una banda, amb el relat nacionalista, perquè mai no es torni excloent ni dogmàtic. I, per l'altra, amb la democràcia, perquè és la garantia que un petit grup no utilitzi un passat, en bona mesura imaginat, per treure'n com a conclusió un projecte polític de futur, que sempre serà tan discutible com qualsevol altre. Si el mite es converteix en dogma s'esvaeix la possibilitat del pensament crític. ■